

Το ον ως ουτοπία

1. Und wozu Dichter in dürftiger Zeit? ¹ Ο Χαλντεριν έθεσε το καίριο ερώτημα στην αυγή των Νέων Καιρών: Προς τι οι ποιητές σε μίζερους καιρούς;

Ο Μαρξισμός έδωσε την απάντηση όταν είχαμε φτάσει πια στο λυκόφως, στη δύση της Δύσης στον αιώνα μας. Προσπαντός με τον *Ερνστ Μπλοχ*, τον κατ' εξοχήν μαρξιστή φιλόσοφο της ελπίδας σε καιρούς απελπισμένων.

Και τώρα, καθώς ο αιώνας τούτος σβήνει μέσα σε καταρρεύσεις και διαψεύσεις και τις ιαχές των κρατούντων που προσπαθούν να πείσουν - επί ματαιώ! - για τη ματαιότητα της επαναστατικής προσδοκίας, πάλι ο Μπλοχ στέκεται δίπλα μας ή μάλλον, σύμφωνα και με το δικό του όρο, κατά Μέτωπον (Front), να δείχνει τα Ίχνη (Spuren) της Μεγάλης Πορείας των εκμεταλλευόμενων και καταπιεσμένων και ταπεινωμένων προς το Totum Novum της απελευθέρωσής τους: «... ενάντια σε κάθε απελπισμένη και δειλή κατακρήμνιση στο μηδενισμό, παραμένει το πλεόνασμα δυνατότητας των ανολοκλήρωτων κι ανοικτών προοπτικών» ².

2. Το εγχείρημα του Ερνστ Μπλοχ δεν αποτελεί κάποια ουτοπιστική διαφυγή από τα προβλήματα μιας τραγικής εποχής αλλά, αντίθετα, μια τολμηρή κατάδυση στο ουτοπικό βάθος της, μια αποκάλυψη του ορίζοντα της εποχής. Ως ουτοπικό βάθος ορίζεται εδώ όχι κάποιο υποκειμενικό μέγεθος ηθικών προθέσεων, αλλά η ίδια η αντικειμενική εσωτερική διάρθρωση των υλικών δυνατοτήτων που ενυπάρχουν στην παρούσα εποχή ιστορικής ανάπτυξης της ανθρώπινης κοινωνίας σε παγκόσμια κλίμακα. Μ' άλλα λόγια, το δυναμικό της, το οποίο εκδηλώθηκε αρχικά με την κοσμοϊστορική στροφή της Οκτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης του 1917, για να μείνει στη συνέχεια η πραγμάτωσή του ανολοκλήρωτη.

Ο Μπλοχ δεν επιδιώκει μια ρομαντική παλινδρόμηση στον πριν το 1917 ή και στον προμαρξικό ουτοπικό σοσιαλισμό. Συμμερίζεται πλήρως την ανάλυση του Ένγκελς για την αναγκαία μετάβαση από τον ουτοπικό στον επιστημονικό σοσιαλισμό. (Συμμερίζεται βεβαίως και το θαυμασμό του Ένγκελς στα «μεγαλοφυή σπέρματα που υπάρχουν μέσα στο φανταστικό περικάλυμα» των συλλήψεων των μεγάλων ουτοπικών, ιδιαίτερα τα διαλεκτικά επιτεύγματα ενός Charles Fourier. Ο ουτοπικός σοσιαλισμός για τον Μπλοχ ανήκει στη σφαίρα της *αφηρημένης Ουτο-*

Ο Σάββας Μιχαήλ είναι συγγραφέας

πίας. Η ανωριμότητα της κοινωνικής και ταξικής διαμόρφωσης στα αρχικά στάδια του καπιταλισμού ωθούσε στην αναζήτηση λύσεων του κοινωνικού προβλήματος σ' ένα φανταστικό μέλλον, αποσπασμένο από τις κοινωνικές δυνάμεις και αντιφάσεις του παρόντος. Η ωρίμανση των κοινωνικών-ταξικών όρων, ιδιαίτερα η εξάντληση του ιστορικού ρόλου της μπουρζουαζίας, έκδηλη το 1848, επέτρεψε το άλμα στον επιστημονικό σοσιαλισμό και στη σύλληψη του επαναστατικού ρόλου της εργατικής τάξης στη μετάβαση σε μια αταξική κομμουνιστική κοινωνία.

Στη συνέχεια, στις συνθήκες του υπερώριμου και παρακαμάζοντος καπιταλισμού του αιώνα μας, το μέλλον όχι μόνο δεν αποσπάται πλέον από το παρόν, αλλά και σαλεύει μέσα στην κυφορούσα μήτρα και τις ωδίνες του παρόντος. Ο σοσιαλισμός ως επιστήμη επιτρέπει και κάνει αναγκαία όχι μια επιστροφή στην αφηρημένη ουτοπία αλλά, αντίθετα, την προώθηση της συγκεκριμένης Ουτοπίας. Η δεύτερη, σ' αντίθεση με την πρώτη, διαμεσοποιείται μέσω της συγκεκριμένης ιστορικής διαδικασίας ενός αντικειμενικού υλικού κόσμου σπαρασσόμενου από αντιφάσεις και σε μετάβαση προς την άρση τους - προς το *Novum*.

Η άνοδος της Ουτοπίας από το Αφηρημένο στο Συγκεκριμένο μέσω του σοσιαλισμού ως επιστήμης της επαναστατικής μετάβασης γίνεται ολοένα πιο επιτακτική ανάγκη, όσο το μέλλον ασφουκιά μέσα στο παρόν, όσο σκοντάφτει όχι μόνο στους φραγμούς μιας ιστορικά παρωχημένης κυρίαρχης τάξης αλλά κυρίως στις αδυναμίες του ίδιου του επαναστατικού υποκειμένου, της ανερχόμενης τάξης που χειραφετείται μόνο αυτοκαταργούμενη.

3. Ο Ερνστ Μπλοχ πατάει γερά στο ολισθηρό ιστορικό έδαφος της μεταβατικής μας εποχής. Οι βασικοί σταθμοί του έργου του συναρθρώνονται με τους αποφασιστικούς της κόμβους.

Αρχίζει την επανεπεξεργασία της έννοιας της Ουτοπίας μέσα στον ιμπεριαλιστικό Μεγάλο Πόλεμο, γράφοντας *Το Πνεύμα της Ουτοπίας* (*Der Geist der Utopie*, 1918), κάτω από την ισχυρή επιρροή του επαναστατικού μεσοιανικού αναρχισμού του Γκούσταβ Λαντάουερ, φίλου του φιλοσόφου και ηγέτη της εφήμερης Δημοκρατίας των Εργατικών Συμβουλίων της Βαυαρίας. Ο Μπλοχ ήδη προσανατολίζεται στο Μαρξισμό και το *ex orientis lux*, που πρόκειται ν' ανατείλει στη Ρωσία τον Οκτώβρη του 1917. Από κει και πέρα θα μείνει σταθερός στον επαναστατικό μαρξιστικό προσανατολισμό μέχρι το θάνατό του.

Με την ήττα της γερμανικής προλεταριακής επανάστασης και το τέλος του πρώτου μετά το 1917 κόμματος της παγκόσμιας επανάστασης, ο Μπλοχ - όπως και ο Ένγκελς μετά την ήττα της Ευρωπαϊκής Επανάστασης του 1848 - στρέφεται ξανά στη μελέτη του Πολέμου των Χωρικών του 1525, γράφοντας το λαμπρό του βιβλίο για τον *Τόμας Μίντσερ* (*Thomas Münzer als Theologe der Revolution*, 1921).

Όταν η υποχώρηση της επαναστατικής πλημμυρίδας κορυφώνεται με την άνοδο του φασισμού, στο κέντρο της προβληματικής του Μπλοχ έρχονται πια οι αδυναμίες του «υποκειμενικού παράγοντα» της επανάστασης.

Ο ίδιος δεν αποφεύγει τους σκοπέλους στους οποίους προσέκρουσαν κι άλλοι

αριστεροί διανοούμενοι της περιόδου αυτής: μια άκριτη ή κι απολογητική στάση απέναντι στη σταλινική ηγεσία της ΕΣΣΔ, της Κομιντέρν και του ΚΚ Γερμανίας (KPD). Η κριτική του Μπλοχ απέναντι στην «τριτοπεριοδική» πολιτική του σταλινισμού, που αντί ν' αποκρούσει επιτάχυνε τη νίκη του Χίτλερ, είναι υπαρκτή αλλά εντελώς ανεπαρκής: «Η πολιτική του KPD είναι λαθεμένη για ό,τι δεν κάνει κι όχι για ό,τι κάνει»... Παρόλες τις σοβαρές αυτές πολιτικές αδυναμίες, τα κείμενα του Μπλοχ για το Ναζισμό στο βιβλίο *Κληρονομιά αυτού του Καιρού* (*Erbschaft dieser Zeit*, 1935) αποτελούν - μαζί με τις ανυπέρβλητες αναλύσεις του Τρότσκι για τη Γερμανία και το φασισμό - μοναδικές συνεισφορές στη μαρξιστική θεωρία για το φασιστικό φαινόμενο, σε μια περίοδο όπου η πολιτική χρεωκοπία της σοσιαλδημοκρατίας και του σταλινισμού μπροστά στη φαίδια πανούκλα συνοδεύονταν και από την οικτρή θεωρητική τους χρεωκοπία.

Είναι ακριβώς αυτή την περίοδο που ο Μπλοχ αναζητά τις φιλοσοφικές ρίζες της αποσύνθεσης των «επίσημων» εκδοχών του Μαρξισμού και της κακοδιαμονίας του εργατικού κινήματος και κάνει τη μεγάλη στροφή σε μια επαναστατική επανανοτοπόθεση των θεμελιωδών κοσμοθεωρητικών ζητημάτων του διαλεκτικού υλισμού: του ζητήματος του χρόνου (*Erbschaft dieser Zeit*) και της ύλης (η συγγραφή του *Das Materialismus problem* αρχίζει στα μέσα της δεκαετίας του '30 και ολοκληρώνεται στις αρχές της δεκαετίας του '70).

Στη μαύρη χιτλερική περίοδο ο εξόριστος Ερνστ Μπλοχ θα συνθέσει και θα αντιπαραθέσει στον ιστορικό ζόφο το magnum opus του, το τρίτομο έργο *Η Αρχή της Ελπίδας* (*Das Prinzip Hoffnung*), που θα πρωτοδεί το φως στο Ανατολικό Βερολίνο το 1954-1959.

Γεμάτος ελπίδα ο Μπλοχ μετά την ήττα του χιτλερισμού εγκαταστάθηκε στο πρώτο γερμανικό έδαφος όπου απαλλοτριώθηκε το κεφάλαιο, στη Γερμανική Λαοκρατική Δημοκρατία, τη DDR. Έχοντας ολοένα οξύτερη συνείδηση των δεινών που επιφέρει η σταλινική αποστέωση/απονέκρωση του Μαρξισμού, δημοσιεύει στο Ανατολικό Βερολίνο το 1949, μέσα σ' ένα κλίμα ζτανοβισμού και γενικευμένης απέχθειας απέναντι στη χεγκελιανή κληρονομιά, τη σημαντική του εργασία *Υποκείμενο/Αντικείμενο, Αποσαφηνίσεις πάνω στο Χέγκελ* (*Subject-Object - Erläuterungen zu Hegel*).

Μετά την ουγγρική εξέγερση του 1956, τη σύλληψη του φίλου του Γκέοργκ Λούκατς και την εξορία του στη Ρουμανία, ο ίδιος ο Μπλοχ γίνεται στόχος των επιθέσεων της ανατολικογερμανικής σταλινικής γραφειοκρατίας. Του απαγορεύουν τη διδασκαλία στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας και τον υποχρεώνουν να καταφύγει στην Τυβίγγη. Δεν κατάφεραν όμως να σπάσουν την προσήλωσή του στον επαναστατικό Μαρξισμό και την κομμουνιστική προοπτική. Συνεχίζει με συνέπεια στη γραμμή που ακολούθησε σ' όλη του τη ζωή, πλουτίζοντας τις αναλύσεις του με νέες επεξεργασίες συγκεκριμένων ουτοπικών θεμάτων (*Ο Αθεϊσμός μέσα στο Χριστιανισμό, Atheismus im Christentum - Zur Religion des Exodus und des Reiches*, 1968), προβλημάτων δημοκρατίας και σοσιαλισμού (*Φυσικό Δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, Naturrecht und menschliche Würde* 1961) και ζητημάτων ιστορικού-διαλε-

πτικού υλισμού (*Πάνω στην Οντολογία του Μη-εισέτι-Όντος, Zur Ontologie des Noch-nicht-Seins*, 1961 κ.ά.). Γίνεται εκφραστής της νέας επαναστατικής γενιάς και του «πνεύματος του 1968» και πλήρης ημερών, 90 ετών, δημοσιεύει το καταπληκτικό επιστέγασμα του όλου γιγάντιου έργου του: το *Experimentum Mundi* (1975), αφιερωμένο στη μνήμη της Ρόζας Λούξεμπουργκ.

Η διαδρομή του Μπλοχ, που το σκαρίφημά της μόλις δόθηκε, αλληλοπλέκεται μ' εκείνη του αιώνα, επιχειρώντας να εκφράσει συνειδητά αυτό - που - δεν - είναι - συνειδητό - ακόμα (*Noch- Nicht-Bewusstsein*), την Τάση (*Tendenz*), το Λανθάνον (*Latenz*), το Αναδυόμενο, γνωρίσματα συνολικά της ιστορίας, ιδιαίτερα έντονα όταν η ιστορία επιταχύνεται σε εποχές μεταβατικές.

Ο Μπλοχ κάνει το Πνεύμα της Εποχής (*Zeitgeist*) να μιλάει τη γλώσσα του Μαρξισμού και την Αρχή της Ελπίδας (*Prinzip Hoffnung*) να αναδύεται όχι ως υποκειμενικό συναίσθημα ή ευχή αλλά ως αντικειμενική πραγματική δυνατότητα ενός κόσμου που μεταμορφώνεται, ως κατεύθυνση της ιστορικής διαδικασίας όπως διαμορφώνεται από την εσωτερική λογική των αντιφάσεών της. Η μαρξιστική φιλοσοφία της Ελπίδας, όπως αναπτύσσεται στον Μπλοχ, είναι η συνειδητή έκφραση της ασυνειδήτης διαδικασίας της Ιστορίας.

4. Δεν πρόκειται για κάποια φιλοσοφία ανέφελης αισιοδοξίας, όπως κάποιοι εκχυδαϊστές την παρουσιάζουν. Ο ίδιος ο Μπλοχ τονίζει ότι η ελπίδα δε θα ήταν ελπίδα αν δεν κινδύνευε κάθε φορά να διαψευστεί και να ματαιωθεί. Και το ιστορικό τοπίο μοιάζει με νεκροταφείο ελπίδων. Ο Ερνστ Μπλοχ θυμίζει τον προφήτη του λαού του, τον Ιεζεκιήλ, όταν στέκεται «εν μέσω του πεδίου και τούτο ην μεστών οστέων ανθρωπίνων»³. Βλέπει χωρίς αυταπάτες τη φρίκη, αλλά βλέπει και την τάση, το λανθάνον, το επερχόμενο: «και ιδού σεισμός, και προσήγαγε τα οστά εκάτερον προς την αρμίαν αυτού». Ή, όπως λέει ο ίδιος ο Μπλοχ: «Κάθετι το μη απατηλό, το πραγματικά δυνατό μέσα στις εικόνες της ελπίδας συγκλίνει προς το Μαρξ και βρίσκεται επί το έργον μέσα στη σοσιαλιστική μεταμόρφωση του κόσμου»⁴.

Τι εμποδίζει όμως εκ των έδρων αυτή τη μεταμόρφωση; Τι αναιρεί την ελπίδα στο όνομα της ελπίδας; Οι απαντήσεις δεν μπορούν να περιορίζονται στο επίπεδο της (αναγκαίας) πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής ανάλυσης. Το ζητούμενο αφορά την αλλαγή των σχέσεων των ανθρώπων με τη φύση και των ανθρώπων μεταξύ τους και με τον ίδιο τους τον εαυτό στο πιο θεμελιακό ιστορικό/παρξιακό επίπεδο. Γι' αυτό και η προβληματική πρέπει να τεθεί με όρους κοσμο-θεωρητικούς, φιλοσοφικούς, μεθοδολογικούς.

Ο Λένιν πρώτος με τα *Φιλοσοφικά του Τετράδια* του 1914-1915 εγκαινιάζει αυτή την προβληματική. Όταν η διεθνής σοσιαλδημοκρατία χρεωκόπησε μπροστά στον Πρώτο Παγκόσμιο Ιμπεριαλιστικό Πόλεμο, ο Λένιν ήρθε σε ρήξη όχι μόνο με τη σοσιαλπατριωτική πολιτική της αλλά και με τον ίδιο τον «ορθόδοξο» ψευδομαρξισμό της Δεύτερης Διεθνούς και τα φιλοσοφικά του θεμέλια. Η εκ νέου υλιστική ανάγνωση της *Επιστήμης της Λογικής* του Χέγκελ - και μαζί της όλης της φιλοσοφικής κληρονομιάς, ξεκινώντας από τους Αρχαίους - διέσωσε και ανέπτυξε ό,τι

σωστά ο Λένιν θεωρεί ως το πιο «αποφασιστικής σημασίας στο Μαρξισμό, την επαναστατική του διαλεκτική»⁵.

Κάτι ανάλογο επιχειρεί κι ο Α. Τρότσκι με τα δικά του Φιλοσοφικά Τετράδια του 1933-1935, μετά τη χρεωκοπία της 3ης Διεθνούς και μπροστά στην άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία, και στη συνέχεια ο Β. Μπένγιαμιν με τις Θέσεις του για την έννοια της Ιστορίας του 1940, μια αποφασιστική τομή μ' όλες τις παραδοσιακές ιστορικοφιλοσοφικές αντιλήψεις της σοσιαλδημοκρατίας και του σταλινισμού.

Στην ίδια κατεύθυνση ο Ερνστ Μπλοχ δουλεύει συστηματικά, ιδιαίτερα από τη δεκατία του '30 και μέχρι το έσχατο έργο του, το *Experimentum Mundi*. Βλέπει κι αυτός την εσωτερική υπονόμηση κι αποσύνθεση του Μαρξισμού ν' αρχίζει με την προσκόλληση στην παλιά στατική μεταφυσική εικόνα του κόσμου (ή/και τη θετικιστική ενατένιση των θραυσμάτων της), την παλινδρόμηση στο στεγανό διαχωρισμό της οντολογίας, της λογικής και της θεωρίας της γνώσης, τον εγκλωβισμό στην οντολογία της απόλυτης διάκρισης ανάμεσα στο Είναι και το Μη Είναι ενός πράγματος (ή ενός γεγονότος ή μιας λογικής πρότασης).

Η «οντολογικοποίηση» του Μαρξισμού, που αρχίζει με την τυπική ορθοδοξία και τον εμπειρισμό της Δεύτερης Διεθνούς, κορυφώνεται με την κατολίσθηση στο μηχανικό υλισμό και τον ΝτιαΜάτ των σταλινικών εγχειριδίων. Η κρίση της Μεταφυσικής -αλληλένδετη με την πρόοδο των επιστημών, την εξάντληση του ιστορικού ρόλου της αστικής τάξης και την ωρίμανση των όρων του άλματος στην αταξική κοινωνία- αναπαράγεται μέσω των γραφειοκρατιών του εργατικού κινήματος στο εσωτερικό του, παραλύοντάς το και δένοντάς το στα εχθρικά συμφέροντα της αντίπαλης τάξης.

Η λύση της κρίσης δεν μπορεί να γίνει με τα υποπροϊόντα της, όπως είναι οι διάφορες ποικιλίες του νεο-θετικισμού, ούτε με την τυπική λογική, όσο εκλεπτυσμένες μορφές κι αν πάρει αυτή. Απαιτεί μια φιλοσοφία και πράξη προσανατολισμένη στη μεταμόρφωση του κόσμου, που με τη σειρά τους προϋποθέτουν την υπέρβαση της τυπικής λογικής από τη διαλεκτική. Μια διαλεκτική, όμως, που θα έχει απελευθερωθεί «από την ιδεαλιστική της αιχμαλωσία», η οποία την εξουδετερώνει κλείνοντας την ξανά στη μεταφυσική ενός «κύκλου των κύκλων», και θα «έχει στρέψει το πρόσωπό της προς την ύλη, τη μητέρα της»⁶.

5. Στην εποχή μας η υλιστική διαλεκτική πρέπει να διασωθεί όχι απλώς από τον ιδεαλισμό αλλά κι από τα μεταφυσικά σχήματα που μιλούν στο όνομά της, όπως είναι ο ΝτιαΜάτ. Πρέπει να χειραφετηθεί από την «οντολογικοποίηση» που της επέβαλαν, την υποταγή στην πραγματοποιημένη μεταφυσική της παρουσίας.

[Παρενθετικά, σημειώνουμε ότι στις μέρες μας η μεγάλη συνεισφορά των Φαντασμάτων του Μαρξ του Ζακ Ντεριντά δεν έγκειται μόνο ούτε τόσο στο ότι αποτελούν μια γενναία πολιτική πράξη συμπαράστασης σε συνθήκες γενικευμένης αντιμαρξιστικής υστερίας. Πάνω απ' όλα βρίσκεται στο γεγονός ότι ο μη μαρξιστής Ντεριντά θυμίζει σε μαρξιστές κι αντιμαρξιστές ότι το έργο του Μαρξ είναι η άρση κάθε οντολογίας και η άρνηση κάθε οντολογικοποίησης. Το λάθος του Ντεριντά

βρίσκεται στο ότι απορρίπτει ταυτόχρονα τις κατηγορίες του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού που επιτρέπουν μια τέτοια άρση και άρνηση. Η μαρξική θεωρία της αξίας/εργασίας, π.χ., είναι αλληλένδετη με τη μαρξική αντίληψη της εργατικής τάξης ως του «αντικειμενικού Μη Αντικειμενικού» στα Grundrisse⁷, μια σαφέστατη «αντι-οντολογική» σύλληψη απ' την οποία συνάγεται κι ο επαναστατικός ρόλος του προλεταριάτου.)

Η αναστροφή της διαλεκτικής του Χέγκελ σε υλιστική βάση από το Μαρξ είναι, σύμφωνα με τον Μπλοχ, η ρήξη του ιδεαλιστικού κύκλου των κύκλων και το άνοιγμα προς το μέλλον, που εν δυνάμει εμπεριέχεται στο διαρκώς μεταμορφωνόμενο κόσμο της ύλης.

Η απελευθέρωση τώρα του διαλεκτικού υλισμού από τον επανεγκλωβισμό του στη μεταφυσική, η διάσωση και διεύρυνση του ανοίγματος προς το μέλλον απαιτεί την άρνηση της μεταφυσικής οντολογίας, που βασίζεται στην απόλυτη διχοτομία του Όντος και του Μη Όντος. Ο Μπλοχ ιχνηλατεί σ' αυτό το δρόμο με την επεξεργασία μιας διαλεκτικής Οντολογίας του Μη-εισέτι-Όντος (Noch-Nicht Sein Ontologie) - μιας αντιοντολογικής υλιστικής διαλεκτικής.

Τα στεγανά ανάμεσα στο ον και στο Μη Ον αίρονται. Το Μη (Nichts) μέσα στο Ον (Sein) δεν είναι ένα απόλυτο κενό αλλά μια σφύζουσα αρνητικότητα, μια ώση προς εκδήλωση ενός λανθάνοντος δυναμικού. Μέσα από διαδοχικές αρνήσεις, συντελείται η μετάβαση του Μη στο Μη-εισέτι (Noch-Nicht), την αντικειμενική δυνατότητα καθαυτή (an sich), του όντος να είναι - Άλλο (Anders Sein), το Novum που αναδύεται ανολοκλήρωτα⁸.

Το Μη-Εισέτι γίνεται ο τόπος της ανολοκλήρωτης πραγμάτωσης των περιεχομένων του δυναμικού. Ο τόπος όπου προ-εκφαίνεται (Vor-Schein) ό,τι δεν έχει ακόμα τόπο, το Ουτοπικό, Totum. Ένα τέλος, ένας σκοπός, που δεν προϋπάρχει a priori αλλά διπλάθεται στο εσωτερικό της όλης ανοικτής ιστορικής διαδικασίας. Στην ένταση ανάμεσα σ' Αυτό - που - Είναι (Das - Sein) και στην εκδήλωση του Τι-Είναι (Was-Sein), ανάμεσα στο Quid και στο Quad, την ύπαρξη και την ουσία της φανερώνεται το Ον - ως - Ουτοπία (Sein wie Utopie)⁹.

6. Η όλη Οντολογία του Μη-εισέτι-Όντος θα αιωρούνταν μετέωρη σε μια θεωρησιακή σφαίρα χωρίς διαλεκτικά υλιστικά ερείσματα. Η αρχή της Ελπίδας φυτρώνει μόνο στο έδαφος της ύλης: «... το πέρασμα από το βασίλειο της αναγκαιότητας σ' εκείνο της ελευθερίας δεν μπορεί να παραχθεί παρά μόνο στη βάση μιας ανολοκλήρωτης ύλης εν διαδικασία. Πρόκειται ακριβώς για τα άκρα που μέχρι τώρα θεωρούνταν τα πιο απόμακρα: η φύση και το μέλλον, η ύλη κι η προόραση (antizipation), που συναντώνται μέσα στο διαλεκτικό-ιστορικό υλισμό, ο οποίος επιτέλους συλλαμβάνεται στο θεμέλιό του. Χωρίς την ύλη η (πραγματική) προόραση δεν έχει το έδαφος που πάνω του θα ξετυλιχθεί, χωρίς (πραγματική) προόραση δεν υπάρχει προσιτός ορίζοντας για την ύλη»¹⁰.

Ο Μπλοχ γιορτάζει ευφρόσυνα τους «γάμους της διαλεκτικής με την ύλη», που αποτελούν «μωρία για τους ιδεαλιστές και πράγμα υπερβολικά αυτονόητο για τους

μαρξιστές υλιστές»¹¹. Οι μαρξιστές που παίρνουν ως δεδομένο τον υλισμό του Μαρξισμού κι ακόμα χειρότερα ο σταλινισμός που γελοιογραφεί το διαλεκτικό υλισμό, αυτό που κάνουν, όπως λέει ο Μπλοχ, είναι να προσθέτουν τους όρους της διαλεκτικής σαν «κοσμητικά επίθετα» στις έννοιες και τις κατηγορίες του μηχανιστικού υλισμού.

Ο Μπλοχ συνδέει την κυρίαρχη μέσα στο αριστερό εργατικό κίνημα μηχανιστική αντίληψη της ύλης με την τραγική αποτυχία στα μεγάλα ζητήματα της επαναστατικής θεωρίας και πράξης: «Υποκειμενικός παράγοντας, ωριμότητα των συνθηκών, μετατροπή της ποσότητας σε ποιότητα, ακόμα και μεταβλητότητα: όλες αυτές οι στιγμές της διαλεκτικής υλιστικής ανάπτυξης με μια αδρανή ύλη στερούνται υποστρώματος. Όταν γίνει μια ποσοτική και μόνο μάζα, που ίσως κινείται μηχανικά αλλά κι αμέσως μηχανοποιείται, τότε [η ύλη] έχει μόνο το όνομα της διαλεκτικής»¹². Κι ακόμα: «Κάθε ύλη που δεν είναι για τον υποκειμενικό παράγοντα ένα υπόστρωμα και μια βοήθεια, είναι μια αδρανής ύλη, ένα άψυχο μπλοκ, μια νεκρή εξωτερικότητα. Η ύλη πρέπει να προσεγγίζεται επίσης στο μέτωπο της ιστορίας με όρους μη μηχανιστικούς - όχι σαν *caput mortuum*. Με τον όρο μέτωπο της ιστορίας εννοούμε την παρουσία του υποκειμενικού παράγοντα σ' όλο του το βάθος, στην αναστοχαζόμενη του ανησυχία»¹³.

Στο κέντρο της θεωρητικής αναζήτησης του Μπλοχ, ιδιαίτερα από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία το 1933 και μέχρι την δεκαετία του '70, δηλαδή μέχρι τέλους, βρίσκεται ακριβώς ο διαλεκτικός επαναπροσδιορισμός της ύλης. Αν και συνδέει, όπως είδαμε, τα κείρια ζητήματα της επαναστατικής πολιτικής με την αντίληψη περί ύλης, αποκρούει συστηματικά κάθε τάση συγχώνευσης/διάλυσης του διαλεκτικού υλισμού στις εφαρμογές του, στον ιστορικό υλισμό και την κριτική της πολιτικής οικονομίας.

Φιλοσοφικός συνεχιστής του Ένγκελς στο θεμελιώδες και τόσο συκοφαντημένο ζήτημα της *Διαλεκτικής της Φύσης* - ο Μπλοχ θα δεχτεί, όπως κι ο Ένγκελς, σαν «μομφή» το χαρακτηρισμό του «μαρξιστή Σέλλινγκ» - δε διστάζει να έρθει σε σαφέστατη ρήξη επί τούτου με τον Γκέοργκ Λούκατς. Όχι μόνο το «νεαρό» Λούκατς του έργου *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, όπου ρητά απορρίπτεται η Διαλεκτική της Φύσης, αλλά και τον όψιμο Λούκατς της *Οντολογίας του Κοινωνικού Είναι*. Ο Μπλοχ τον κριτικάρει, σωστά κατά τη γνώμη μας, ότι «ομογενοποιεί κοινωνιολογικά όλη την οντολογική πραγματικότητα». Ο Μαρξισμός και η διαλεκτική του για να επαναστατικοποιήσουν την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα πρέπει να την *υπερβαίνουν* και να θεμελιώνονται στην ευρύτερη δυνατή αντίληψη της φύσης και των σχέσεών της με το μέρος της που είναι η κοινωνία: «... η φύση δε βρίσκεται εκεί στα πόδια μας σαν την άργιλο με την οποία κάνουμε τ' αγγεία, αλλά μας αγκαλιάζει επίσης με την απεραντοσύνη της. Είναι αυτή η φύση που μας περικλείει κι αυτή μονάχα που καθορίζει τα έσχατα προβλήματα μιας πρακτικής που δεν ικανοποιείται με το να στρέφεται μεμονωμένα στην ανθρώπινη κοινωνία. Γιατί μια δίκαιη κι αληθινή πρακτική μεταμόρφωση της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση επιφέρει επίσης μια μεταμόρφωση των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους» - ο διαλε-

κτικός υλισμός δεν αναγνωρίζει ως δική του μια πρακτική που περιορίζεται στην κοινωνική ύλη»¹⁴. Ο Μπλοχ συγκεντρώνει τα πυρά του στη μηχανιστική αντίληψη της ύλης σαν *klotzmaterie*, σαν «ανιστορικό μπλοκ» και αδρανή μονόλιθο κι επα- νατοποθετεί ριζικά το όλο θέμα με μια μαρξιστική επανεξέταση κι ανάπτυξη της αριστοτελικής αντίληψης, που συνδέει την ύλη με τη δυνατότητα. Ενάντια σε κάθε ιδεαλισμό, ο Μπλοχ παραμένει στέρεα προσηλωμένος στην πρωταρχικότητα και την καθοριστικότητα του υλικού είναι απέναντι στη συνείδηση και στην αντανά- κλαση του πρώτου στη δεύτερη ή ακριβέστερα μέσα στον ίδιο του τον εαυτό. Ενά- ντια τώρα στη μηχανιστική εκτροπή του υλισμού, ξαναδουλεύοντας την αριστοτελι- κή αντίληψη της ύλης ως του *Δυνάμει Όντος*, ο Μπλοχ φωτίζει ιδιαίτερα την υφή της ως του *υποστρώματος όλων των δυνατοτήτων* που γεννά, περικλείει, αναπτύσ- σει, πραγματώνει, ξεπερνά.

Σ' αντίθεση με τον Αριστοτέλη, για τον Μπλοχ η ύλη δεν είναι κάποιο παθητικό υπόστρωμα που ενεργοποιείται από μια εξωτερική μορφή, αλλά η πηγή των μορ- φών, φυσική, ιστορική, μητρική. Σ' αυτό το σημείο συναντάται μ' όσους ο ίδιος ονο- μάζει «αριστοτελική Αριστερά», τους Άραβες και Εβραίους φιλοσόφους του Με- σαίωνα, τον Αβικέννα, τον Αβερρόη, τον Αβισεμπρών (ή Σολομών ιμπν Γκαμπι- ρόλ), τον Αμωρί ντε Μπεν, τον Νταβίντ ντε Ντινάν, τον Σιγκέρ ντε Μπραμπάν κ.ά., μια κατεύθυνση που οδηγεί στον *Τζορντάνο Μπρούνο* και την αντίληψή του για τη *Natura naturans* - την κατηγορία/κλειδί και στην Ηθική του Σπινόζα. Είναι αυτή η αντίληψη, η οποία «mutatis mutandis αναλαμβάνεται από το διαλεκτικό-ιστορικό υλισμό»¹⁵. Κι ακόμα: «...μέσα στο ανεξάντλητο όλο του ίδιου του κόσμου: η ύλη εί- ναι η πραγματική δυνατότητα του γίγνεσθαι όλων των μορφών που υπάρχουν με λανθάνοντα τρόπο στους κόλπους του και που θα γεννήσει εν διαδικασία. Είναι σ' αυτή την ευρύτερη έννοια πραγματικής δυνατότητας που εγγράφεται το δυνάμει ον, με το οποίο ο Αριστοτέλης όρισε την ύλη. Πράγματι, όπως ο Ηράκλειτος ήταν ο πρώτος που ανακάλυψε την αντίφαση μέσα στα πράγματα, ο Αριστοτέλης υπήρξε ο πρώτος που αναγνώρισε την ύπαρξη της δυνατότητας στο επίπεδο του πραγματι- κού μέσα στην ίδια τη σύσταση του κόσμου»¹⁶. Ο Μπλοχ παραθέτει το καίριο αρι- στοτελικό χωρίο: «Άπαντα δε τα γιγνόμενα ή φύσει ή τέχνη έχει ύλην· δυνατόν γαρ και είναι και μη είναι έκαστον αυτών, τούτο δ' εστίν η εν τω εκάστω ύλη»¹⁷.

Η ύλη περιλαμβάνει το δυνάμει ον αλλά και το κατά το δυνατόν ον. Ο Μπλοχ δέχεται τη διάκριση και την ενότητα αυτών των διαφορετικών προσδιορισμών της ύλης και την αναπλάθει στο πεδίο του διαλεκτικού υλισμού.

Το κατά το δυνατόν ον είναι το σύνολο των υλικών όρων που γίνονται αιτίες, ώστε κάτι να είναι ή να μην είναι δυνατό σε μια ιστορική στιγμή και συγκεκριμένη κατάσταση. Το εν δυνάμει ον είναι το υπόστρωμα, «ο ωκεανός των αντικειμενικών πραγματικών δυνατοτήτων», το δυναμικό (*Potenz*), η ίδια η οντολογική δυνατό- τητα ύπαρξης των δυνατοτήτων.

Ο Μπλοχ αναδεικνύει μια ολόκληρη στρωματογραφία δυνατοτήτων: Η δυνατό- τητα μπορεί να είναι μονάχα τυπική, να επιτρέπεται μονάχα σ' ένα τυπικό επίπεδο· μπορεί να είναι συνάρτηση της γνώσης των όρων ύπαρξής της· μπορεί να αντιπρο-

σωπεύει ένα άνοιγμα καθοριζόμενο από τη δομή του αντικειμένου· τέλος, μπορεί να είναι προσδιορισμός που εγκυμονεί Μέλλον (eine zukunftsfragende Bestimmtheit)¹⁸. Το δυνάμει ον αντιστοιχεί στο τελευταίο, βαθύτερο στρώμα.

7. Η διάκριση ανάμεσα στο κατά δυνατόν ον και το δυνάμει όν αποτελεί τη βάση για την διάκριση που κάνει ο Μπλοχ ανάμεσα στο «θερμό» και στο «ψυχρό ρεύμα» μέσα στο Μαρξισμό - και που τόσο έχει παρανοηθεί. Είναι αναγκαία εδώ μια διευκρινιστική παρέκβαση. Ο Μπλοχ δεν καταδικάζει το «ψυχρό ρεύμα», ούτε υπεραιμνείται αποκλειστικά του «θερμού ρεύματος». Θέτει τη διάκρισή τους, απορρίπτει το διαχωρισμό τους, μάχεται για την ενότητά τους.

Το ψυχρό ρεύμα, «σαν ένας Σέρλοκ Χόλμς», όπως γράφει ο Μπλοχ, ανιχνεύει κάθε στοιχείο, όλες τις παραμέτρους των κοινωνικοοικονομικών δεδομένων, χωρίς συναισθηματισμούς, διαπιστώνει το κατά το δυνατόν όν στην κίνηση και την εσωτερική λογική του. Το θερμό ρεύμα τολμηρά ξανοίγεται στον ωκεανό του δυνάμει όντος, αλλά όχι χωρίς πυξίδα, χωρίς τιμόνι κι άγκυρες.

Η ενότητα κι αλληλεπίδραση των δύο ρευμάτων είναι αναγκαία κι εκφράζει ακριβώς την ενότητα της ύλης με την ουτοπία, του θεμέλιου με τον ορίζοντα, την προσδοκία, την προ-όραση. Μόνο του το «ψυχρό ρεύμα» ξεπέφτει σ' έναν επιστημονισμό χωρίς τελικά επιστημονικότητα και στην πράξη καταλήγει στο συντηρητισμό και το ρεφορμισμό. Μόνο του το «θερμό ρεύμα» εκφυλίζεται σε χυλό θολών συναισθημάτων και στην πράξη σ' εναλλαγές βολονταριστικών ξεσπασμάτων και φαναλιστικής παθητικότητας.

Μεταπήδηση από την αποκλειστική εμμονή στο ένα ρεύμα στην εξίσου μονόπλευρη διάλυση στο άλλο δεν είναι ασυνήθιστη και συχνά συμπίπτει με τις πολιτικές μεταπηδήσεις από τον αριστερό σεχταρισμό στο δεξιό οπορτουνισμό και αντιστρόφως. (Παραλλαγές των ίδιων μονομερειών υπάρχουν πολλές: π.χ. ο οικονομισμός, στο όνομα της «πρωταρχικότητας του οικονομικού παράγοντα» ή η εγκατάλειψη της μελέτης των οικονομικών εξελίξεων και της κριτικής της πολιτικής οικονομίας και η καταφυγή αποκλειστικά σε «θερμά» ζητήματα κουλτούρας, στο όνομα του αντι-οικονομισμού.)

Μαρξισμός δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ψυχρό και χωρίς θερμό ρεύμα, χωρίς νου και καρδιά και θέληση, χωρίς υλικά θεμέλια κι ορίζοντες κι οράματα.

8. Η άρση των μονομερειών και των αδιεξόδων απαιτεί ακριβώς την άρση των μεταφυσικών απολυτοποιήσεων και της μηχανιστικής απολίθωσης του υλισμού. Γι' αυτό κι είναι ζωτική η επανατοποθέτηση στο κέντρο του ζητήματος της «διαλεκτικής ύλης στο ρόλο της ως υποστρώματος της εμμένειας - ένα υπόστρωμα που κινείται και δεν παύει ταυτόχρονα να αναδιοργανώνεται, να ξετυλίγει νέα περιεχόμενα, να πραγματώνει. Επιβεβαιώνεται λοιπόν εδώ, άλλη μια φορά, ότι δεν υπάρχει κίνηση δίχως ύλη ούτε ύλη δίχως κίνηση - πράγμα που δε σημαίνει ότι βρίσκονται σε αλληλοδιαδοχή, αλλά ότι η κίνηση είναι ο τρόπος πραγμάτωσης της ύλης κι η ύλη το περιεχόμενο της πραγμάτωσης της κίνησης. Το βασίλειο της τάσης και του λαν-

θάνοντος -της συγκεκριμένης ουτοπίας- είναι φτιαγμένο από ύλη, αλλά από μια ύλη γεμάτη από διαλεκτικές δυνατότητες»¹⁹.

Η ύλη με τον Μπλοχ αποκτά όλο το δυναμισμό, τη λάμψη, το πάθος που είχε στο *Jacob Boehme*. Η αλληλοσύνδεση έχει τη σημασία της. Μήπως ο Μαρξ ο ίδιος δε σπράφθηκε στην αντίληψη του Boehme για την ύλη, όταν παρουσίαζε την ιστορία του υλισμού στην *Αγία Οικογένεια* κι ασκούσε κριτική στο μηχανιστικό υλισμό; «Ανάμεσα στις έμφυτες ιδιότητες της ύλης η κίνηση είναι η πρώτη και η πιο επιφανής, όχι μόνο σαν κίνηση μηχανική και μαθηματική αλλά ακόμα περισσότερο ως ένστικτο, ζωϊκό πνεύμα, εκτατική δύναμη, βάσανο της ύλης (για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Γιάκομπ Μπαίμε). Οι αρχέγονες μορφές της ύλης είναι οι ουσιαστικές δυνάμεις ζωντανές, εξατομκεύουσες, έμφυτες σ' αυτήν, και είναι αυτές που παράγουν τις ειδοποιούς διαφορές»²⁰.

Οι πάντες γνωρίζουν το ρόλο ενδιάμεσου σταθμού ανάμεσα στον Χέγκελ και στο Μαρξ που έπαιξε ο Φόουερμπαχ. Δεν έχει όμως δοθεί η απαιτούμενη προσοχή στο ρόλο που παίζουν οι αντιλήψεις του Μπαίμε στην κριτική που ασκεί ο Μαρξ στο Φόουερμπαχ και σ' όλο τον προμαρξιστικό υλισμό, με αποκορύφωμα τις *Θέσεις* του 1845. Κάτω από τη γραμμή μετάβασης Χέγκελ-Φόουερμπαχ- Μαρξ βρίσκεται η υπόγεια διάβαση Χέγκελ - Μπαίμε - Μαρξ²¹, με παρακαμπτήριο τους *Αρχαίους* και την ανακάλυψη της διαφοράς του *Επίκουρου* από τον Δημόκριτο, ακριβώς στο ζήτημα της *δυνατότητας*.

9. Με τη διαλεκτική αντίληψη της ύλης αλλάζει και η όλη αντίληψη του χρόνου. Η προμαρξιστική σκέψη, η μεταφυσική οντολογία ή και η ιδεαλιστική διαλεκτική ακόμα βρίσκονται εγκλωβισμένες στο παρελθόν, στο γεγονός, στο τετελεσμένο, στην «ανάμνηση». Για τον Αριστοτέλη η ουσία είναι το «τι ην είναι», όπως και για το Χέγκελ είναι «το παρελθόν είναι, αλλά που παρήλθε αχρόνως»²². Η ανατροπή του Χέγκελ από το Μαρξ συντελείται μέσα από την αναστροφή της ίδιας της έννοιας του χρόνου και το *άνοιγμα προς το μέλλον*: «Η πραγματική δυνατότητα εδράζεται έκτοτε όχι σε μια ολοέτοιμη οντολογία του Είναι όλων όσων έχουν υπάρξει μέχρι τούδε, αλλά σε μια οντολογία που πρέπει να επαναθεμελιώνει ασταμάτητα το Είναι αυτού που δεν υπάρχει ακόμα, μια οντολογία που ανακαλύπτει το μέλλον μέχρι και στο παρελθόν και στη φύση ολόκληρη»²³.

Η ρήξη του διαλεκτικού με το μηχανιστικό υλικό είναι αλληλένδετη με τη ρήξη του ιστορικού υλισμού με τη γραμμική αντίληψη της ιστορίας, με την έννοια του ομοιογενούς κενού χρόνου και την τυπική διαδοχή παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Η κεντρική αντίληψη του Μπλοχ για την *Ungleich zeitigkeit*, τη Μη-συγχρονικότητα του χρόνου, αναπτύσσει αντιλήψεις που σε οπερατική μορφή διατυπώνονται στους κλασικούς του Μαρξισμού και συμπίπτουν με τις αντίστοιχες αναλύσεις του για τον ανομοιογενή, ασυνεχή χρόνο και την ανισόμερη και συνδυνασμένη ανάπτυξη στη μη γραμμική αντίληψη του Τρότσκι για την ιστορία - όπως είχαμε την ευκαιρία αλλού να εκθέσουμε²⁴, μαζί και στις σελίδες παλιότερου τεύχους της *Ουτοπίας*²⁵. Η γονιμότητα της προσέγγισης του χρόνου από τον Μπλοχ έδωσε ήδη

εξαιρετικούς καρπούς. Με τη *διαλεκτική των σύγχρονων και μη σύγχρονων αντιφάσεων* διείσδυσε βαθιά στους όρους ανόδου των φασιστικών ρευμάτων - όπως το κατορθώνει στο έργο του *Κληρονομιά αυτού του Καιρού*. (Μια ανάλογη προσέγγιση σήμερα, π.χ. στα νέα ακροδεξιά κινήματα ή και στο εκρηκτικό Βαλκανικό πρόβλημα, θα έριχνε πολύτιμο φως.)

Αναζητώντας απ' την άλλη το «μέλλον μέσα στο παρελθόν», ο Μπλοχ έδωσε μοναδικές σε βάθος αναλύσεις της πολιτιστικής κληρονομιάς και των συλλογικών ονείρων της ανθρωπότητας.

Αυτή η διαρκής αναζήτηση του «προσδιορισμού που γεννά Μέλλον» δεν είναι φυγή από το παρόν, αντίθετα συνεισφέρει στην οξύτερη *συνείδηση του παρόντος* και των απαιτήσεων. Καθόλου τυχαία στο κείμενο του 1950 *Για την παρούσα κατάσταση της φιλοσοφίας* αλλά και στο τελευταίο κεφάλαιο του τελευταίου τόμου της *Αρχής της Ελπίδας*²⁶, ο Μπλοχ θέτει ως μια από τις τρεις κεντρικές κατηγορίες της διαλεκτικής διαδικασίας, μαζί με την Ύλη (ως Δυνάμει Ον και Κατά το Δυνατό Ον) και το *Novum* (την πραγματική δυνατότητα του Μη-εισέτι-Συνειδητού και του Μη-εισέτι-Όντος), την κατηγορία του *Μετώπου* (*Front*), «το πιο προχωρημένο χαράκωμα του χρόνου, εκείνο στο οποίο κρίνεται η ύπαρξη του επόμενου». Το Μέτωπο χωρίζει το Τώρα από το Ποτέ - που μπορεί να γίνει και Ποτέ πια. Ο χρόνος είναι συγκοπτόμενος, με ρήγματα και παρακάμψεις, με ανισομέρειες κι ασυνέχειες, τελείως διαφορετικός από τη νευτώνεια εικόνα του, τη συνεχή *durée* του Bergson ή και την Αιώνια ανακύκλωσή του στον Nietzsche. Είναι η ίδια η υφή του που γίνεται υφάδι του Απροσδόκητου, του Άλματος, του *Totum Novum*. Μ' αυτά στο νου και στην καρδιά, ο Μπλοχ μιλώντας για τον ασυνεχή χρόνο και τη Στιγμή, το πλατωνικό «εξαίφνης», θυμίζει τα λόγια του Παύλου: «πάντες δε αλλαγησόμεθα, εν ατόμω, εν ρητί οφθαλμού, εν τη εσχάτη σάλτιγγι»²⁷.

10. Η διαλεκτική σύλληψη της ύλης και του χρόνου, της ύλης εν χρόνω και του χρόνου της ύλης οδηγεί σε μια βαθύτερη, μη γραμμική αντίληψη του Ιστορικού αλλά και του Λογικού, των ουσιαστικών σχέσεων των Στιγμών του Ιστορικού: «... η ύλη στην τάση της και στο λανθάνον της αντιπροσωπεύει ένα *Λογικόν*²⁸, δεν είναι μόνο η κίνηση αλλά επίσης και μια αντικειμενική λογική το κατηγορούμενο της ύλης, αυτό το *Λογικόν* ανήκει τόσο στην ύλη όσο και στην κίνησή της και συνιστά με την τελευταία το μόνο θεμελιακό και καθολικό νόμο του κόσμου - την υλική διαλεκτική. Η κίνηση και το *Λογικόν* κορυφώνονται στην ιστορία των ανθρώπων αγώνων και προσδοκιών...»²⁹.

Με το έσχατο *magnum opus* του, το *Experimentum Mundi*, ο Μπλοχ επεξεργάζεται τη διαλεκτική των κατηγοριών του Λογικού της ύλης στην ιστορική της κίνηση. Εάν το πρώτο *magnum opus*, το *Das Prinzip Hoffnung* (*Η Αρχή της Ελπίδας*), αποτελεί κατ' αντιστοιχία με τα έργα του Χέγκελ μια μεγαλειώδη *Φαινομενολογία του απελευθερωτικού Πνεύματος*, το *Experimentum Mundi* είναι η *Επιστήμη της Λογικής της ύλης ως Λογικής της απελευθέρωσης*.

Ο Μπλοχ επεξεργάζεται τις λογικές κατηγορίες όχι ως *a priori* νοητικές κατα-

σκευές ή εργαλεία, αλλά ως εκφράσεις του υλικού περιεχομένου τους που εκδηλώνονται μέσα στους τρόπους ύπαρξης του μεταβαλλόμενου κόσμου. Οι κατηγορίες είναι ιστορικές κι ως εκ τούτου ανοικτές, εξελισσόμενες, σύμφωνα με τη μετεξέλιξη της υλικής τους βάσης στην κοινωνία, στο συγκεκριμένο στάδιο ιστορικής ανάπτυξης της. Δεν περιγράφουν μόνο διαδικασίες, βρίσκονται οι ίδιες εν διαδικασία. Μια διεξοδική παρουσίαση και μελέτη της διδασκαλίας των κατηγοριών (Kategorienlehre) του Μπλοχ στο *Experimentum Mundi* είναι αναγκαία και επίκαιρη, αλλά ξεφεύγει από τα όρια του παρόντος κειμένου.

Σημειώνουμε μόνο ότι στη μπλοχιανή Λογική, μέσα από τη *στροφή* (*drehung*) και τη *ανύψωση* (*hebung*) του αντικειμένου της γνώσης συνεχώς σε πολυπλοκότερα επίπεδα, συντελείται η ανάβασή του από την αμεσότητα και «το σκοτάδι της στιγμής που βιώνεται» μέχρι το *Ultimum*, την *πραγμάτωση του αναδυομένου υποκειμένου της πραγμάτωσης* (*Verwirklichung des Vewirklichendes*)³⁰. Το *Ultimum*: το βασίλειο της Ελευθερίας, η αταξική κοινωνία και η μεταμόρφωση των σχέσεων του ανθρώπου και της Φύσης σε «ουρανόν καινόν και γην καινήν».

Ο κόσμος βρίσκει την εστία (*heimat*) που δεν είχε κι ο άνθρωπος τη γενέθλια γη που δε γνώρισε ακόμα. «Πάντες δε αλλαγησόμεθα, εν ατόμω, εν ρωπή οφθαλμού, εν τη εσχάτη σάλπιγγι». Οι πάντες: εμείς της Γης οι κολασμένοι.

Υποσημειώσεις

1. F. Hölderlin, *Brot und Wein*, 1800, στη δίγλωσση έκδοση Penguin, London 1961, σελ. 111.
2. Ernst Bloch, *Experimentum Mundi*, Payot, Paris 1981, σελ. 243.
3. Ιεζ, λζ', 1 και 7.
4. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, I, NRF - Gallimard, Paris 1976, σελ. 27.
5. Β.Ι. Λένιν, «Η Επανάστασή μας (Σχετικά με τις Σημειώσεις του Ν. Σονχάνωφ)», στα *Collected Works*, 4η Έκδοση, τ. 33, σελ. 476.
6. Α. Τρότσκι, «Φιλοσοφία και σταλινική γραφειοκρατία», *Επαναστατική Μαρξιστική Επιθεώρηση*, Νο 55, Μάης-Ιούνης 1987, σελ. 47.
7. «Marx: 1857-1861», στα K. Marx-F. Engels *Collected Works*, vol. 28, σελ. 222.
8. Βλ. E. Bloch, *Philosophische Grundfragen zur Ontologie des Noch-Nicht-Seins*, Frankfurt 1961, passim και *Le Princip Espérance*, τ.Ι, ό.π.π., σελ. 367-375.
9. Βλ. E. Bloch, *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σελ. 29 και passim.
10. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, τ.Ι, ό.π.π., σελ. 286.
11. E. Bloch, *Das Materialismus problem, seine Geschichte und Substanz*, G.W., τόμος 7, Suhrkamp, Frankfurt 1972, σελ. 255.
12. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, ό.π.π., σελ. 286.
13. E. Bloch, *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σελ. 29.
14. E. Bloch, *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σελ. 242.
15. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, ό.π.π., σελ. 286.
16. ό.π.π., σελ. 284.
17. Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, ζ VII, 1032α.
18. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, ό.π.π., σελ. 270-300.

-
- 19 E. Bloch, *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σελ. 251.
20 K. Marx-F. Engels, *La Sainte Famille*, Editions Sociales 1969, σελ. 155.
21. Βλ. και Σ. Μιχαήλ, «Hegel, Boehme, Marx», στο *Σολωμός και Χέγκελ*, εκδόσεις Λέων 1991, σελ. 73-85.
22. *Hegel's Science Logic*, G. Allemand Unwin, London 1969, σελ. 389.
23. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, ό.π.π., σελ. 286.
24. Σ. Μιχαήλ, «Ο Τρότσκι και η μη γραμμική αντίληψη της Ιστορίας» στο *Παλινόρθωση ή Επανάσταση*; εκδόσεις Λέων 1992, σελ. 191-235.
25. Του ιδίου, «Το ασίγαστο πάθος του Κοσταντίνο Πρέβε - Κριτικές Παρατηρήσεις», *Οντοπία*, No 7, Μάιος-Ιούνιος 1993, σελ. 153-168.
26. E. Bloch, *Le Principe Espérance*, III, ό.π.π., σελ. 554.
27. Α' Κορ., ιε', 51-52.
28. Στα Ελληνικά, στο πρωτότυπο.
29. E. Bloch, *Experimentum Mundi*, ό.π.π., σελ. 251.
30. ό.π.π., σελ. 244.



Η ανάγνωση, 1924